

Колабава, І. Н. Скарбы фальшываманетчыкаў са збораў нумізматычнага кабінета Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта / І. Н. Колабава // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. Вып. 4 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2008. — С. 55-59

І. Н. КОЛАБАВА (Мінск)

СКАРБЫ ФАЛЬШЫВАМАНЕТЧЫКАЎ СА ЗБОРАЎ НУМІЗМАТЫЧНАГА КАБІНЕТА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА УНІВЕРСІТЭТА

Вядомыя на наш час сістэматызацыі манетных знаходак не вызначаюць асобнай групай скарбы, поўнаасцю складзеныя з фальшывых манет¹. У нумізматычным кабінэце БДУ захоўваюцца часткі двух такіх дэпазітаў.

25 студзеня 1493 г. магістр Лівонскага ордэна Іаган Фрайтаг фон Лорынгхофэн (1483—1494) так паведамляе рэвельскаму магістрату: «...нейкія рускія прыехалі ў Рыгу з Полацка, які ў Літве, маючы пры сабе фальшывыя манеты, адбітыя па ўзоры вендэнскіх (Вендэн [цяцер Цесіс] — разам з Рыгай, рэзідэнцыя магістра. — *І. К.*). На адным баку — герб, а на другім — рэвельскі крыж з кропкай. Аднаго з іх схапілі, і ён сказаў, што такіх манет адбіта палову ластва (каля 960 кг. — *І. К.*) і яны завезены да нас. Такім чынам... будучы папярэджанымі вышэйсказаным, засперажыце сваіх месцічаў і гандляроў. І яшчэ, любыя падданыя, гэтыя фальшывыя манеты, мабыць, пасланы з Полацка ў Пскоў, каб пераслаць іх адтуль у нашу краіну... Узоры гэтых манет у запячатаным выглядзе дасылаем вам, каб вы іх агледзелі і змаглі засперагчыся. Калі вам стане вядома, што нехта мае ці збывае фальшывыя манеты, прыцягвайце яго да адказнасці»².

Фальшывыя шылінгі адзначаны і ў «Хроніцы правінцыі Лівонія» 1584 г. рэвельскага пастара Бальтазара Русава, дзе згадваецца аб арышце ў 1494 г. лівонскіх купцоў за тое, што «рэвельцы аднаго рускага, адбіваўшага ў іх горадзе фальшывыя шылінгі, да смерці зварылі адпаведна Нямецкаму праву»³. Гэтае настолькі аддаленае ад апісваемай падзеі паведамленне нельга безагаворачна прымаць на веру: цяжка паверыць, што наўгародзец схітрыўся наладзіць такую рызыкаўную акцыю не ў параўнальна бяспечных «хатніх» умовах, а ў цэнтры Ордэна. Можна меркаваць, што ён прывозіў фальшывыя манеты з Полацка, з якім Ноўгарад, як і Пскоў, меў стабільныя гандлёвыя зносіны.

У грамаце 1493 г. і Хроніцы 1584 г. гаворка ідзе аб білонных шылінгах — самым аб'ёмным кампаненце грашовай гаспадаркі Лівоніі XV—XVI ст.

Улетку 1997 г. на калекцыянерскіх рынках Беларусі з'явілася значная колькасць фальшывых манет, якія мелі паводле існуючых звестак, паходжанне са знойдзенага «на беразе ракі ў Полацку» (верагодней за ўсе р. Палаты) скарбу.

Супастаўленне шэрагу фактаў (сведчанне вышэйзгаданых пісьмовых крыніц, канцэнтрацыя на тэрыторыі Полаччыны і Віцебшчыны беларускіх знаходак ордэнскіх манет, звесткі аб адкрытым у Полацку скарбе фальшывых манет) дазваляе зрабіць выснову аб існаванні ў Полацку падпольнага манетнага двара, які спецыялізаваўся на фальсіфікацыі шылінгаў Лівонскага ордэна.

14 падробак пад ордэнскія шылінгі Рэвеля з полацкага скарбу паступілі ў Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі (1 экз.), Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны запаведнік (1 экз.), нумізматычны кабінет пры БДУ (6 экз.), прыватныя калекцыі (6 экз.)⁴.

Даследаванне гэтых манет дазволіла адзначыць шэраг парушэнняў абавязковых нормаў тэхналагічнага працэсу іх выраблення, напрыклад значныя ваганні масы манет — ад 0,6 да 1,45 г пры норме 1,15 г з канца XV ст. да 1525 г. і 1,04—1,05 г з 1525 г. Дыяметр манет быў набліжаны да нормы і вагаўся ад 18,1 да 20,1 мм.

Правядзенне спектральнага аналізу вызначыла адсутнасць аднароднага сплаву, што прывяло да з'яўлення экзэмпляраў, выкананых з медзі (9 экз.), латуні з рэшткамі лужэння (2 экз.) і срэбра (1 экз. — проба вышэй за 500; 1 экз. — проба набліжана да 999)⁵.

Параўнанне ўзроўню майстэрства выканання аверса і рэверса манет, якія даследаваліся, прывяло да высновы, што аўтарства фальшывых штэмпеляў належыць, безумоўна, двум рэзчыкам. Першы выконваў удалыя варыянты фальсіфікатаў, другі — непісьменныя падробкі.

Аналіз сямі штэмпеляў (два аверсных і пяць рэверсных) паказаў з'яўленне і паступовае павелічэнне на трох з іх (рэверсных) невялічкіх трэшчын, што дае магчымасць вызначыць паслядоўнасць чаканкі манет, адбитых пры іх удзеле.

Верагодны час выпуску «шылінгаў» скарбу 1997 г., як паказала даследаванне, — прамежак паміж 1540 і 1550 гг.⁶

Падробкі пад шылінгі, што паступілі ў Нумізматычны кабінет Лівонскага ордэна, з'яўляюцца паўфабрыкатамі, якія падлягалі далейшай апрацоўцы.

Пры магчымых пошуках дакладнага месца знаходкі скарбу і правядзенні адпаведных археалагічных даследаванняў адкрываецца магчымасць знаходкі рэшткаў майстэрні полацкіх фальшывамаманетчыкаў, якую можна лічыць першым манетным дваром на тэрыторыі Беларусі.

Паводле рашэння Венскага кангрэса 1815 г., на былой тэрыторыі герцагства Варшаўскага ствараецца Каралеўства Польскае, якому быў наданы статус канстытуцыйнай манархіі на чале з расійскім імператарам.

З 1816 г. Варшаўскі манетны двор пачынае выпуск традыцыйных польскіх наміналаў у медзі (1, 3 гроша), білоне (1, 10 грошаў), срэбры (1, 2, 5, 10 злотых) і золаце (25, 50 злотых).

Залатыя і сярэбраныя манеты мелі партрэтную выяву Аляксандра I, а білонныя і медныя — выяву расійскага двухгаловага арла з аднагаловым польскім арлом на нагрудным геральдычным шчытку.

У ходзе паўстання, якое пачалося 29 лістапада 1830 г., было абвешчана аб перадачы Варшаўскага манетнага двара ў падпарадкаванне рэвалюцыйнага Польскага банка. 2 лютага 1831 г. прымаецца рашэнне аб выпуску манет новага тыпу з выявай герба Рэчы Паспалітай. З красавіка па жнівень 1831 г. Варшаўскі манетны двор выпускае медныя 3 грошы, білонныя 10 грошаў, срэбраныя 2 і 5 грошаў і залаты дукат (5 грошаў і 1 злоты былі чаканены ў пробным варыянце).

Пасля падаўлення паўстання ў верасні 1831 г. расійскі ўрад абвясціў аб забароне абарачэння срэбранай, білоннай і меднай «мяцежных» манет. Дукат быў пакінуты ў абарачэнні, таму што не меў выявы дзяржаўнага герба Рэчы Паспалітай⁷.

26 лютага 1832 г. Канстытуцыя 1815 г. была скасавана, і Польшча пераўтвараецца ў звычайную тэрытарыяльна-адміністрацыйную адзінку Расійскай імперыі. 6 лютага 1839 г. Рада кіравання Каралеўствам Польскім адзначае, што «да с'яго часу з усёй чаканенай манеты на суму 2123839 злотых паступілі ў Казначэйства і перачаканены на Манетным двары толькі на 1121646 злотых 21 грош». У сувязі з гэтым быў прапанаваны «працяг тэрміну канфіскацыі да 1 ліпеня бягучага году»⁸.

Манеты паўстання 1830—1831 гг. сустракаюцца рэдка. На тэрыторыі Беларусі вядомы толькі тры выпадкі:

- г. п. Жалудок Гродзенскай вобл., 1908 — 1 злоты (верагодна, памылковае вызначэнне, таму што гэты намінал чаканіўся толькі ў пробным варыянце — гл. вышэй) і 2 злотых⁹;

- г. Хойнікі Гомельскай вобл., 1965 г. — 2 злотых і дукат.

Захаванне: Нацыянальны музей гісторыі і культуры Рэспублікі Беларусь;

- пас. Бярэзіна Бабруйскага р-на Магілёўскай вобл., 1979 — 10 грошаў¹⁰.

28 траўня 1971 г. у Рагачове падчас будаўнічых работ каля аўтобусага вакзала быў знойдзены скарб, поўнасьцю складзены з фальшывых манет, якія з'яўляліся паўфабрыкатамі — вынікам няскончанай працы фальшыва-манетчыка. З гэтага скарбу, які ўтрымліваў каля тысячы манет, вядома 486 экз.¹¹

У Нумізматычным кабінэце захоўваецца 483 манеты, якія прадстаўлены 1/12 талера 1766 г. (Прусія, манетны двор Магдэбург, Фрыдрых Вільгельм II [1744—1797]) — 135 экз., 10 грошамі (Польшча ў складзе Расійскай імперыі, Варшаўскі манетны двор, Мікалай I [1825—1855]) — 79 экз. (з іх 6 экз. — 1830, 21 экз. — 1831, 52 экз. — 183 [0? 1?]), 10 грошамі 1831 г. (паўстанне 1830—1831 гг., Варшаўскі манетны двор) — 269 экз.

Па адным «мяцежным» 10-грашовіку захоўваецца ва Уладзімірска-Суздальскім музеі-запаведніку (г. Уладзімір), Дзяржаўным гістарычным музеі (Масква)¹² і ў прыватнай калекцыі (Адэса)¹³.

Манеты чаканены ў медзі, на некаторых бачны рэшткі серабрэння (сапраўдныя польскія прататыпы выконваліся з білону, а прускія — са срэбра).

Трэба адзначыць і поўную адсутнасць метралагічнай аднастайнасці (дыяметра, таўшчыні манетных кружкоў, масы) фальсіфікатаў: 1/12 талера (маса 1,71—5,42 г, дыяметр 20,7—24,5 мм), 10 «законных» грошаў (маса 1,76—2,86 г, дыяметр 19,3—20,01 мм), 10 «мяцежных» грошаў (маса 0,9—3,63 г, дыяметр 17,0—21,7 мм).

У кожнай з названых вышэй манетных груп вызначана па некалькі пар штэмпеляў, якія вырабляліся пры дапамозе асобных пуансонаў.

На аверсе «мяцежных» 10-грашовікаў бачны бессэнсоўныя ініцыялы мюнцмайстара — «GR» (на сапраўдных — «KG» — Карл Гронаў — мюнцмайстар Варшаўскага манетнага двара [1830—1834])¹⁴.

Аналіз почырка легенд сведчыць аб выкананні ўсіх падробак адным чалавекам, які здзейсніў гэтую акцыю, вельмі рызыкаўную з палітычнага боку і бессэнсоўную эканамічна.

Да адкрыцця Рагачоўскага скарбу ў нумізматычным свеце не было вядома фактаў падробак манет Польскага паўстання 1830—1831 гг.

¹ *Потин В. М.* Введение в нумизматику // Труды Государственного Эрмитажа. Т. XXVI. Л., 1986. С. 108—109.

² *Hansrecesse. Dritte Abteilung.* Herausgegeben von Verein fur hansische Geschichte. Dritter Band. Leipzig. 1888. С. 103, № 153.

³ *Russov B.* Chronica der provintz Lyfland. Bart, 1584 / *Scriptores rerum Livonicarum.* Riga; Leipzig, 1883. С. 32, № 22a.

⁴ *Колобова И.* Полоцкий монетный двор XV — середины XVI вв. (фальсификация шиллингов Ливонского ордена) / *Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym — Wspólnota dziejow. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej.* Warszawa, 1998. S. 131—134; *Колобова И. Н., Рябцевич В. Н.* Фальсификация шиллингов Ливонского Ордена в Полоцке конца XV — первой половины XVI в. // *Нумизматика на рубеже веков: Тр. Гос. истор. музея. Вып. 125. Нумизмат. сб. Ч. XV. М., 2001. С. 170—187; Колобова И. Н.* Полацкі скарб 1997 г. / *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. IV міжнар. канф. Полацк, 2002. С. 160—162; Рябцевич В. Н.* Полоцкіе фальшивомонетчики конца XV — первой половины XVI в. // VI Всерос. нумизмат. конф. М., 1998. С. 104.

⁵ *Колобова И. Н., Рябцевич В. Н., 2001. С. 183—186.*

⁶ Колобова И. Н., Рябцевич В. Н. Фальсификация шиллингов Ливонского Ордена в Полоцке конца XV — первой половины XVI в. // Нумизматика на рубеже веков: Тр. Гос. истор. музея. Вып. 125. Нумизмат. сб. Ч. XV. М., 2001. С. 174—187.

⁷ Вел. кн. Георгий Михайлович. Русские монеты, чеканенные для Польши. 1815—1841. СПб., 1893. С. 17.

⁸ Вел. кн. Георгий Михайлович, 1893. С. 21.

⁹ Архіў Дзяржаўнага Эрмітажа (СПб.). Ф. 1, воп. 5, спр. 18, 1908, арк. 66. Архіў Інстытута гісторыі матэрыяльнай культуры Расійскай акадэміі навук. (СПб.). Ф. 1, спр. 195, 1908, арк. 1, 3, 6.

¹⁰ Ліст жыхара г. Бабруйска Н. П. Кузміча ад 1.01.1979 (захаванне: нумізматычны кабінет БДУ).

¹¹ Колобова И. Н. Рогачевский монетный клад 1971 г. / Всерос. нумизмат. конф. Вологда, 1993. С. 27—28; Яна жа. Варшавский монетный двор в 1816—1831 гг. / Всерос. нумизмат. конф. СПб., 1994. С. 115—116; Яна жа. Рогачевский монетный клад 1971 г. (основные итоги предварительного исследования) / III Всерос. нумизмат. конф. М., 1995. С. 36—37; Яна жа. Монеты восстания 1830—1831 гг. на территории Беларуси / Białorus, Litwa, Polska, Ukraina. Wspólne dzieje pieniądza. Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Warszawa, 1996. S. 133—135; Яна жа. Клады в собрании нумизматического кабинета Белорусского государственного университета / Rozwoj muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego — dawniej i dziś — na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Warszawa, 1997. S. 125—126; Яна жа. Рогачевский монетный клад 1971 г. / Старажытнасці Рагачоўшчыны. Матэрыялы навук.-практ. канф. Мінск; Рагачоў, 2000. С. 76—77.

¹² Колобова И. Н., 1995. С. 36—37.

¹³ Лісты вядучага навуковага супрацоўніка Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква) У. У. Уздзенікава ад 5.04.1987 г. і 1995 г. (захаванне: нумізматычны кабінет БДУ).

¹⁴ Рябцевич В. Н. Нумизматика Беларуси. Минск, 1995. С. 661.